

ТОЛЕРАНТНІСТЬ ДО ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ В ІНКЛЮЗИВНІЙ ШКОЛІ

В статті розкриті поняття толерантності до інклюзивного навчання дітей із особливими освітніми потребами. На основі проведеного аналізу зарубіжної та вітчизняної літератури визначено загальні складові толерантності – поведінковий, емоційний, особистісний та когнітивний компоненти. Виділені основні функції та рівні толерантності, які визначають міру особистісного сприйняття педагогами та здоровими дітьми інклюзивного навчання дітей з особливими освітніми потребами.

Ключові слова: інклюзивна освіта, інтеграція, толерантність, діти з освітніми особливими потребами, психофізичний розвиток, когнітивний, емоційний та поведінковий складові.

Постановка проблеми. Протягом останнього десятиліття вітчизняні науковці, зокрема В. Бондар, А. Колупаєва, І. Іванова, О. Столяренко, А. Шевчук, О. Савченко Д. Шульженко, К. Островська, та інші присвячують свої праці дослідженням проблеми залучення дітей з особливими потребами до навчання в загальноосвітніх навчальних закладах, їх реабілітації та соціалізації до суспільних норм. Значний вплив на розвиток системи спеціальних навчальних закладів, удосконалення їх структури, розробку методик ранньої діагностики психічного розвитку дітей мали праці психологів Л. Виготського, О. Венгер, О. Запорожця, О. Киричука, Г. Костюка, Н. Морозової, В. Синьова, В. Тарасун, М. Ярмаченка. У працях цих вчених обґрунтовано принципові положення щодо особливостей розвитку психічних процесів у дітей різного віку, ролі корекційного виховання у підготовці до шкільного навчання, механізмів формування їх соціально-комунікативної активності. В дослідженнях вчених вивчалася історія становлення і розвитку окремих напрямків спеціальної освіти дітей шкільного віку з різними психофізичними порушеннями. Одночасно аналізувалася історія виникнення наукових поглядів на ті чи інші прояви аномального розвитку та засоби їх психолого–педагогічної корекції.

Необхідність запровадження інклюзивної освіти пов'язана, насамперед, з тим, що число дітей, які потребують корекційного навчання, неухильно зростає. Дітей, що потребують корекції фізичного або розумового розвитку, в Україні понад 1 млн., що становить 12% від загальної кількості дітей у країні. Окрім зростання кількості дітей з обмеженими можливостями, наголошується тенденція якісної зміни структури дефекту, комплексного характеру порушення у кожній окремої дитини. В основу інклюзивної освіти покладена ідеологія, яка виключає будь-яку дискримінацію дітей з особливими потребами та забезпечує однакове ставлення до всіх людей, але створює спеціальні умови для навчання дітей з особливими потребами. Ця ідеологія передбачає передусім толерантне ставлення суспільства до дітей із особливими освітніми потребами. Тому метою роботи є аналіз проблеми толерантності до дітей з особливими освітніми потребами у процесі інклюзивного навчання.

Результати теоретичного аналізу. У зарубіжній психології можна виокремити декілька підходів до дослідження толерантності. Згідно психодинамічного підходу толерантність являє собою стратегію суб'єкта, спрямовану на саморегуляцію і задоволення потреб, що розвивається під впливом захисних механізмів, які виникають. Толерантність з точки зору біхевіорального підходу – це особливим чином побудована поведінка суб'єкта, що змінюється відповідно до стимулів, які виникають ззовні [11, 20]. Когнітивний підхід розглядає раціональні структури і механізми толерантності. Толерантність в екзистенційно-гуманістичному підході безпосередньо пов'язана з ціннісно-смысловий сферою особистості [12, с. 55].

Толерантність у вітчизняній психології досліджується як внутріособистісна інтегративна характеристика, що виявляється у відносинах людини з іншим – відмінним від нього, в основі якої лежать соціальні установки. Вченими Братченко С., Бардієр Г.Л., Дуткевичем Т.В., Асмоловим А.Г. та іншими вивчаються види толерантності – етнокультурна, міжособистісна, політична механізми толерантності. Визначено загальні складові компоненти толерантності – поведінковий, емоційний, особистісний, когнітивний.

У психології толерантність розуміється як така властивість особистості, що знаходить виявлення у повазі й визнанні рівності, партнерства, прагненні до розуміння з іншими, уникненні домінування й тиску, визнання явища плюралізму думок й позитивне ставлення до цього факту, розумінні його переваг. Одноманітність та однастайність сприймаються толерантною людиною як примітивізм й спрощення багатомірної дійсності [1, с. 7].

У внутрішньому плані толерантність є структурно складним утворенням особистості. З цього випливає, що неможливо з достатньою повнотою описати толерантність за допомогою лише одного поняття, лише в одному вимірі. У її структурі вирізняють раціонально-логічний та емоційно-чуттєвий компоненти, а також користуються традиційною для опису складних психічних явищ схемою з когнітивною, емоційною та поведінковою складовими.

Зокрема, когнітивний компонент толерантності тлумачать як розуміння особистістю складності, багатоманітності, неосязності дійсності.

Емоційний компонент толерантності передбачає розвиток в особистості емоційної спрямованості на іншу людину, почуттів емпатії у стосунках з оточуючими, здатності до співчуття й співпереживання. З іншого боку, толерантність може бути емоційною. Йдеться, про "афективну толерантність" або емоційну стабільність що полягає у здатності долати емоційне навантаження, переносити болочі переживання (тривогу, страх, хвилювання). По-друге, емоційна толерантність – це терпляче ставлення до різноманітних (іноді незвичних, надміру експресивних та сильних) емоційних проявів оточуючих [3, с. 117]. Розвиток афективної толерантності допомагає людині краще розуміти як власні емоційні явища, так і переживання оточуючих, маючи на них позитивну установку, визнаючи право кожної людини на вільне вираження своїх внутрішніх станів.

Поведінковий компонент толерантності найчастіше виступає об'єктом як діагностики, так і розвитку. До цього компонента залучаються вміння, навички, здатності, які дозволяють функціонувати плуралізму думок, оцінок, емоцій у людській спільності. Відтак, важливими є здатність висловлювати й відстоювати власні позиції, спроможність уважно і неупереджено поставитись до висловлювань інших, узгоджувати різні позиції між собою.

Спираючись на компоненти структури толерантності, психологи вирізняють такі функції толерантності [9, с. 78]:

- мотиваційна – спонукає прийняти багатоманітність дійсності, сприйняти індивідуальність іншої людини, включає інтерес до позицій інших людей, прагнення до розширення контактів, діалогів, до конструктивної взаємодії з оточуючими;

- інформаційна – дозволяє отримати повноцінну інформацію про думки, позиції, ставлення інших людей, про ситуацію у різних ракурсах.

- регулятивна – впливає на встановлення і підтримання взаємин з оточуючими, дозволяє їх поглиблювати та стабілізувати.

- адаптивна – дозволяє пристосовуватись до нових умов діяльності, до своїх партнерів, сформувати стійке позитивне ставлення до співпраці.

Це свідчить про те, що на розвиток толерантності у особистості впливають різні фактори. У результаті вирізняють кілька рівнів толерантності [5, 292].

На *першому* рівні толерантність проявляється як терпимість. Особистість стримує негативне реагування на морально значущий фактор, відмовляється від насилля. Терпимість є вираженням емпатії, і не породжується загрозою, наслідкуванням, зовнішнім тиском. При цьому терпимість слід розрізняти з уповільненою реакцією, нерішучістю, байдужістю, релігійністю.

Другий рівень – готовність до взаєморозуміння і розуміння інших на основі загальнолюдських цінностей, а також визнання за кожним права на власну думку.

Третій рівень – рівень критичного діалогу й розширення власного досвіду за рахунок критичного осмислення різних позицій.

Можна вважати, що толерантність виступає важливою умовою спілкування, але не отожднюється із ним. Спілкування – це те, на що спрямовується толерантність, у певному розумінні його мета. Досягнення взаєморозуміння можливе за умов, коли інша сторона є для нас партнером, суб'єктом. З іншого боку, рівень спілкування формує той чи інший рівень толерантності в особистості. Особливо, коли йдеться про педагогічне спілкування, коли вчитель загальноосвітньої школи повинен навчити учнів бути толерантними до інших учнів, зокрема до учнів із особливими освітніми потребами, розповідаючи про різноманітні зразки людських взаємин.

Цілком обгрунтованим видається припустити, що уявлення про норми поведінки в міжособистісній взаємодії залежать від певних особистісних якостей, зокрема – толерантності. Як зауважує дослідник А.Г. Асмолов, остання дозволяє особистості побудувати більш зважений, об'єктивний образ ситуації загалом, а відтак розглядається як умова попередження деструктивних конфліктів та зниження гостроти конструктивних конфліктів [1, 8]. Толерантність є своєрідною стійкістю до конфліктів та фундаментальною основою різноманітних форм взаємодії між людьми. Толерантність у багатьох випадках допомагає попередити конфлікт або спрямовує його розвиток до конструктивного вирішення при врахуванні інтересів обох сторін. Слід також відзначити роль, так званих, афективної і фрустраційної толерантності у подоланні бурхливих емоційних станів, характерних для міжособистісного конфлікту. При цьому толерантність

впливає на поведінку суб'єкта опосередковано – через ті акценти, які він вирізняє у своїх уявленнях про конфлікт та які слугують джерелом його негативних емоційних станів, що, в свою чергу, виступають мотивами розгортання конфліктної поведінки.

Дослідник А.С. Зімбулі вирізняє наступні варіанти "несправжньої толерантності" [6, 26]:

– квазітерпимість – терпимість, коли мотивами її зовнішнього вияву є користь, конформізм, самореклама, лібералізм, віра у невідворотність подій;

– псевдотерпимість – свідомо гра "у толерантність" з мотивами вигоди, випадки свідомого введення в оману;

– "негативна" терпимість – терпимість "на показ", злісне невтручання з мотивами помсти.

Позитивна або справжня толерантність завжди викликана мотивами співчуття, симпатії та турботи.

Як відомо, інклюзивне (від англ. inclusion – включення) навчання – це пріоритетний напрям сучасної освітньої політики. За словами експерта з питань інклюзії в Україні – доктора педагогічних наук А.А. Колупаєвої – досвід впровадження інклюзивного навчання показує, що інтегрування дітей з порушеннями психофізичного розвитку у загальноосвітні установи – це світовий процес, в який залучені всі високорозвинені країни [7, с. 113]. З-поміж викликів, що постали перед нашим суспільством, надзвичайно гострим є забезпечення рівного доступу до освіти всіх дітей, особливо тих, хто потребує спеціальних умов виховання, корекційного навчання та розвитку особистості, соціальної інтеграції в реальне життя [10, с. 7].

Під поняттям "особливі освітні потреби" можна розуміти три речі.

З одного боку – це необхідність, часом надзвичайно специфічних методів обстеження навчання та комунікації (special education – спеціальної освіти або дефектології), реабілітації і працетерапії (physical occupational therapy), особливого ставлення під час навчання.

По-друге, потрібні також спеціальні пристосування – допоміжні пристрої для ходьби, інвалідні візки, слухові апарати тощо.

По-третє, мається на увазі незахищеність цих дітей у соціальному плані [8, с. 252]. Частіше, ніж інші, такі діти опиняються під загрозою сирітства або відмови батьків, відмови шкіл від їхнього навчання та отримання професійної освіти, відмови у працевлаштуванні, зрештою, опиняються перед виключенням із суспільства в цілому. Однак, загалом потреби неповносправних дітей є абсолютно нормальними, які можуть і мають бути задоволені в рамках кожного гуманного суспільства. Тому важливим є толерантне прийняття у суспільстві осіб із особливими потребами.

Інклюзивне навчання передбачає створення освітнього середовища, яке б відповідало потребам та можливостям кожної дитини, незалежно від особливостей її психофізичного розвитку. Інклюзивне навчання передбачає гнучку, індивідуалізовану систему навчання дітей з особливостями психофізичного розвитку в умовах масової загальноосвітньої школи за місцем проживання. Навчання відбувається за індивідуальним навчальним планом, кожна дитина повинна бути забезпечена медико-соціальним та психолого-педагогічним супроводом [4, с. 79]. Інклюзивна освіта передбачає включення учнів із особливостями розвитку до навчально-виховної роботи у звичайних класах загальноосвітньої школи. Відповідно до потреб і можливостей кожного школяра вчитель інклюзивного класу або інший спеціаліст (психокорекційний педагог), який має відповідний рівень кваліфікації забезпечує гарантовану підтримку тим учням, котрі цього потребують, реалізує особистісно орієнтований підхід до організації їхньої навчальної діяльності. Важливою передумовою якісної освіти дітей, які навчаються за інклюзивною формою, є пристосування школи (адміністрації, вчителів, більшості учнів) до потреб і можливостей кожної особистості, створення умов психологічного комфорту в новому середовищі. Розкриття потенційних можливостей дітей з психофізичними порушеннями залежить не стільки від форм навчання (інтернатна чи інклюзивна), хоча вони й визначають різний ступінь соціальної адаптованості, скільки від гнучкості системи спеціальної освіти, рівня та діапазону наданих послуг, які задовольняють їхні потреби (раннє виявлення порушень, єдність діагностики і корекції розвитку, наступність дошкільного, шкільного і після шкільного змісту освіти тощо).

На думку дослідника В. Бондара дискусійним залишається питання: чи готова загальноосвітня школа прийняти дитину з особливостями розвитку до загальноучнівського колективу, психологічно об'єднати різні групи дітей у навчально-виховному процесі, визначити і реалізувати індивідуальні цілі, що відповідають їхнім потребам і можливостям; як в умовах спільного навчання учнів з різними пізнавальними можливостями у процесі кооперативної (групової) діяльності та їх соціалізації, створити умови для надання комплексної психологічної, педагогічної, соціальної підтримки [2, 12].

Через це, спеціалісту з соціальної роботи недостатньо мати спеціальну підготовку. Навпаки, його професіограма має відповідати стандартам спеціального психолога і корекційного педагога, які б забезпечували виконання ними освітніх, навчальних, виховних, діагностичних, прогностичних, профілактичних та основних: превентивно-корекційних і психопедагогічних корекційних функцій незалежно від типу закладів, які відвідує дитина, – чи то соціально-реабілітаційні центри, чи спеціальні дошкільні або шкільні заклади тощо.

Слід зазначити, що введення дітей із особливостями психофізичного розвитку в єдину систему навчання і виховання вимагає підготовки спеціальних кадрів, підвищення кваліфікації та перепідготовки фахівців-дефектологів. У свою чергу, це вимагає розробки і впровадження нових, особливих підходів до

технології в організації навчального процесу, створення програм, необхідних для підготовки фахівців, які будуть працювати в спеціальних установах, а також створення програм і умов для навчання і виховання таких дітей. Більшість з них в силу своєрідних психічних і клінічних проявів, порушення темпу і часу формування окремих психічних функцій, особливо в ранньому віці, не можуть відвідувати дитячі установи. У зв'язку з цим, на батьків покладається велика відповідальність по організації і проведенню корекційних заходів з дитиною в домашніх умовах. Тому необхідно надавати їм комплексну висококваліфіковану допомогу і почати її якомога раніше.

Необхідною умовою успішної адаптації для дітей із особливими освітніми потребами є організація не тільки спеціальних класів, але і кабінетів психологічного розвантаження (потрібних не тільки дітям, але й батькам, і педагогам), зон відпочинку, тихих куточків. У цих зонах повинні бути будь-які зорові, тактильні, слухові стимулятори (акваріуми, м'які і музичні іграшки, фонтанчики, дрібні тварини і т.п.).

Для дітей із особливими освітніми потребами необхідно використовувати різноманітні організаційні форми навчання: навчання в загальноосвітній або спеціальній (корекційній) школі, в класі компенсуючого навчання. Як показала практика, повна інтеграція дітей із особливими освітніми потребами, на жаль, не завжди можлива. Найчастіше вона буває поступовою або частковою. Дитина при цьому може відвідувати один-два уроки на тиждень (предмети, що найбільше подобається дитині), згодом один-два рази на тиждень – усі заняття. При ефективній психолого-педагогічній допомозі часткова інтеграція може перейти в повну.

Висновки. Інклюзія – це масштабне залучення всіх школярів до усіх аспектів навчання та шкільного життя, незалежно від наявності тих чи інших індивідуальних особливостей чи відмінностей. Вона передбачає усунення будь-яких форм шкільної сегрегації, зокрема спеціальних класів для тих, хто не відповідає умовно визначеному стандарту "нормальності". У межах інклюзивної моделі всі учні навчаються разом у звичайних школах, класах, які в свою чергу активно адаптуються та змінюються, щоб враховувати й задовольняти потреби кожного.

Концепція інклюзивної освіти відображає одну одну з головних демократичних ідей – усі діти є цінними й активними членами суспільства. Навчання в інклюзивних навчальних закладах є корисним, як для дітей з особливими освітніми потребами, так і для дітей з нормальним рівнем розвитку, членів суспільства вцілому. Інклюзивна освіта передбачає створення освітнього середовища, яке б відповідало потребам і можливостям кожної дитини, незалежно від особливостей її психофізичного розвитку.

Можна зробити висновок про те, що інклюзія є соціальною концепцією, яка передбачає розуміння мети – гуманізація суспільних відносин і прийняття прав осіб з обмеженими можливостями на якісну та доступну освіту. Інклюзія в освіті – це ступінь інклюзії в суспільстві, одна з гуманітарних ідей його розвитку.

Основний принцип інклюзії полягає у тому, що усі діти мають навчатися разом, незважаючи на певні труднощі чи відмінності, які існують між ними. Розкриття потенційних можливостей дітей з психофізичними порушеннями залежить не стільки від форм навчання (інтернатна чи інклюзивна), хоча вони й визначають різний ступінь соціальної адаптованості, скільки від гнучкості системи спеціальної освіти, рівня та діапазону наданих послуг, які задовольняють їхні потреби (раннє виявлення порушень, єдність діагностики і корекції розвитку, наступність дошкільного, шкільного і після шкільного змісту освіти тощо). На зміну спеціалізованому навчанню приходять нові форми отримання освіти – інтеграція та інклюзія, завдяки яким учні з особливими потребами отримують можливість перейти зі спеціалізованих шкіл у масові за місцем проживання. Але, якщо інтеграція передбачає пристосування дітей з психічними і фізичними розладами до вимог всієї системи освіти, яка в цілому залишається незмінною, не пристосованою для навчання даної категорії учнів, то інклюзія полягає в адаптації системи до потреб дитини. В основі інклюзивної освіти лежать ідеї рівного ставлення до всіх членів суспільства незалежно від їхньої національності, статі, раси, культури, соціального стану, релігії, індивідуальних можливостей і здібностей. Отже, освіта – це найвагоміша і найбільш проблемна сфера в житті людей з обмеженими можливостями. Освіта виступає індикатором кола інших проблем, зокрема таких як: доступність архітектурних споруд, транспортування людей з особливими потребами, комунікаційної обмеженості, матеріального забезпечення, працевлаштування в майбутньому.

Освітньо-соціальна інклюзія може виступати в якості інструмента, що дозволяє подолати відчуження дітей із особливостями психофізичного розвитку і сприяє формуванню життєздатності особистості. Однією із цілей створення інклюзивного середовища – сприяти розумінню і толерантності до дітей із особливими освітніми потребами. Тому, що усі діти мають право на освіту, дітям із особливостями розвитку та здоровим дітям потрібно навчатися в одному середовищі, і тому їм варто допомогти усвідомити значну схожість між ними, цінувати здібності і таланти кожного учня з порушеннями чи без них, навчитися приймати інших такими якими вони є, підкреслюючи унікальне розмаїття, що робить кожну людину особистістю.

Використані джерела

1. Асмолов А.Г. Практическая психология и проектирование вариативного образования в России: от парадигмы конфликта – к парадигме толерантности / А.Г. Асмолов // Психология образования: проблемы

- и перспективы: материалы междунар. Научно-практ. конф., Москва, 16-18 декабря 2004. – М.: Смысл, 2004. – С. 6-10
2. Бондар В. Інклюзивне навчання як соціально-педагогічний феномен Ш.В. Бондар // Науково-педагогічний журнал Рідна школа, 2011. – № 3. – С. 10-14
 3. Братченко С.Л. Введение в гуманитарную экспертизу образования / С.Л. Братченко. – М.: Смысл, 1999. – 137 с.
 4. Грабовська С.Л., Островська К.О. Психологічні особливості ставлення учнів загальноосвітньої школи до інклюзивного навчання / С.Л. Грабовська, К.О. Островська // Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 19 Корекційна педагогіка та спеціальна психологія. Зб. Наукових праць. – К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2011. – № 17. – С. 77-85
 5. Дуткевич Т.В. Особливості соціально-перцептивного образу міжособистісного конфлікту / Т.В. Дуткевич // Проблеми сучасної психології: Зб. наук. пр. Кам'янець-Подільського національного університету ім. І.Огієнка, Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПНУ / За ред. С.Д. Максименка, Л.А. Онуфрієвої. – Вип. 8. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2010. – С. 288-297
 6. Зимбули А.Е. Почему терпимость и какая терпимость? /А.Е.Зимбули // Вестник С. Петербургского университета. Сер. 6. – 1996. – Вип.3(№20) – С. 22-28.
 7. Колупаєва А. А. Інклюзивна освіта: реалії та перспективи: Монографія / А.А. Колупаєва // – К. : Самміт-Книга, 2009. –272 с.
 8. Кроки до компетентності та інтеграції в суспільство: науково-методичний збірник / Ред. кол. Н. Софій (голова), І. Єрмаков (керівник авторського колективу і науковий редактор), та ін. – К.: Контекст, 2000. – 336 с.
 9. Рожков М.И. Воспитание толерантности у школьников / М.И. Рожков, Л.В. Байбородова, М.А. Ковальчук. – Ярославль: Академия развития, Академия холдинг, 2003. – 192 с.
 10. Шульженко Д.І. Аутизм – не вирок / Шульженко Д.І. – Львів: Кальварія, 2010. – 224 с.
 11. Herzberg, F. One More Time: How Do You Motivate Employees? // Harvard Business Review, 2003. № 1, pp. 17-29]
 12. Nicholson P. Toleration as a Moral Ideal // Aspects of Toleration. / Eds. / Horton, S. Mendus. London, New York: Mththen and Co. ltd, 1985. – 255 с.

Sajko Kh.Ya., Ostrovska K.O.

TOLERANCE TO CHILDREN WITH SPECIAL EDUCATIONAL NEEDS IN INCLUSIVE SCHOOL

The concept of tolerance to inclusive education among children with special educational needs is explored. Based on the analysis of foreign and domestic literature the general components of tolerance such as behavior, emotional, personal and cognitive components have been determined. The main functions and levels of tolerance which show the degree of personality perception by teachers and healthy pupils the children with special educational needs have been determined.

Key words: *inclusive education, integration, tolerance, children with educational special needs, psychophysical development, cognitive, emotional and behavioral components.*

Стаття надійшла до редакції 29.10.12